

és a fiatalúr előtt. Nyilvánvaló, hogy a fiatalok között erotikus vonzalom vibrál, a férfi tekintete meglehetősen mohó, a lány idomai, érzéki ajka és bátor pillantása, amellyel egyenesen a fiatalember szemébe néz, igencsak kihívó.

Emellett van még egy lehetőség arra, hogy Pačićot képzőművészként rehabilitáljuk: az akvarellek koloritásának a megfigyelésével oszthatjuk el a középszerűség vádját. Erre most nyílhat igazán lehetőség, hiszen ez ideig csak munkáinak fekete-fehér reprodukcióit ismerhettük. Úgy tűnik nekem, laikusnak, hogy Pačić kiváló kolorista volt. Természetesen dokumentarista szándékának megfelelően alkalmazkodnia kellett a népviseleteken látott színekhez, ám azokkal igen gyakran az öltözékek textúráját is érzékeltetni tudta, az árnyalatok segítségével pedig az anyag esését, redőit, gyűrődéseit, kopottságát is megmutatja. A dokumentálás kötöttségeitől akkor szabadul meg Pačić, amikor a háttérbe tájelemeket csempész, színhasználati szabadsága akkor jut igazán érvényre. A nyolcadik képen például a táj dominál: a ledőlő fű és a fa a kép mélyén rutinos alkotóról árulkodik, de felfedezhetünk rajta egy sor kiváló valót is.

A ma bemutatott kiadvány jelentős állomása Pačić művelődéstörténeti újjászületésének, főnixként való feltámadásának, mert újra bekerül a köztudatba. Jelentős szerb író volt, aki sok versét magyar nyelven írta, s aki nemcsak szerbhorvátra fordított kiválóan, hanem szerbhorvátból is, mint ahogy magyarra és magyarból is ültetett át műveket, akinek a képzőművészeti munkái szerb akvarellistaként is közel állnak a magyar művészet tematikájához. Szimbolikus jelentése van, hogy Jovan Pačić *Bácskai népöltözékek/Nošnje iz Bačke* című mappája két változatban, szerbhorvát és magyar nyelven két kiadó, a Forum és a Matica srpska közös vállalkozásaként látott napvilágot. Mert Pačić, bármennyire is szerb volt, műve sok mindenben a magyar kultúrának is a része. Azok közé a kivételes egyéniségek közé tartozott, akik e két szomszédos nép civilizációs áramlatait a művükkel kötötték össze.

TOLDI Éva fordítása

Božidar KOVAČEK

AZ IDŐ KALANDJA

Herceg János: *Nyúló idő*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Több mint hat évtizedes írói munkássága során Herceg János az irodalmi mindenesszerepét töltötte be, az utóbbi néhány évben pedig kétségtelenül a memoár a fő műfaja. Az eddig kötetben nem publikált, visszaemlékező esszéit tartalmazó, *Nyúló idő* című kötetének, azt hiszem, a címbe foglalt idő a főhőse. Több szempontból is. Ezek az esszék ugyanis újra és újra felidéznek Herceg egykori pályatársait és velük együtt az emlékező korábbi szövegeit is, így hatvan évet fognak át az írások, s elénk rajzolják az író irodalom- és világszemléletének alakulását is.

Említhetnénk például Kassák- vagy Csáth-esszéjét. Első Kassák-tanulmánya, amely valóságos pamfletté kerekedett (a Kalangyában tette közzé 1935-ben), fontos dokumentuma lett irodalomszemléletének és jelentős állomása a világnézet alakulásának is. Az ifjú Herceg János, aki ekkor még nem tudott szabadulni a „cselekvő irodalom” kényszerképzetétől, rátamad Kassákra, azzal vádolva, hogy nem elég forradalmi, az

osztályarulás gyanúját is megkockáztatva. Fejtegetései során odáig megy el, hogy megállapítja: „a jólszervezett magyar munkásmozgalomnak köszönhette azt, hogy tudását gazdagíthatta, világszemléletét kiszélesíthette és szerepét – a lakatossegédét az íróval – felcserélhette”. Herceg János föltevése szerint Kassák Lajos nemcsak a művészetét, hanem a pusztá létét is a munkásmozgalomnak köszönhette, éppen ezért határtalan a hálátlansága, „csökönnyös demagóg esztéta”, aki „ott evez már a polgári irodalom vizein”. A végső kegyelemdőfést pedig akkor adja meg neki a cikkíró, amikor kijelenti: „Jarpularista művész, aki mindazon keresztül amit az élettől kapott doktrinák és jel-szavak, programok és hitvallások harcából leszűrve csak a sajtóságos művészi elemeit tudta rekonstruálni, ő nem művészetén keresztül keresett céltudatosságot, hanem a céltudatosságban találta meg a művészetet.”

Főlöszleges utalni rá: Herceg János szinte már megírásának pillanatában túlhaladta az általa hirdett osztályharcos nézetet, s a *Kalangya* is, ahol a szöveg megjelent, más kérdésekkel volt elfoglalva, a főszerkesztő Szirmai Károly éppen a dilettánsoknak üzent hadat, arra azonban kiváló alapot nyújt a pamflet, hogy az író később gyakran felidézze ifjúságának ezt az időszakát. A *Két világ* című memoárkötetében például, ahol kedélyesen szól önmaga egykori helyzetéről, megszeppenését sem tagadva le, amikor néhány hónappal később egy irodalmi esten Kassák rádörrent: „Maga az a nagy legény?”

Az egykori Kassák-szemlélet természetesen átminősült, az öregkor bölcsessége már a mű előtt hajt fejet, méghozzá úgy, hogy nem tagadja az ifjúkori értetlenség tényét, s persze Herceg János a Kassák-életműről szólva ma is az ízlésének megfelelő írásokat válogatja össze.

Hasonló vonatkozásban említhetnénk a Csáth Gézaról szóló esszéjét is. A *Papírhajó*-ban Csáthot a vajdasági irodalom előőrsének tartja. A regionalizmust propagálva olyan megállapításra jut Herceg János, hogy Csáth elbeszéléseiben „megkapjuk a régi Szabadka mozaikképét”, a novellákat ugyan „érdekes, káprázatos művészettel megírt” alkotásoknak mondja, ámde meggyőződéssel állítja, hogy A Janika túléli az elbeszéléseket, méghozzá azért, mert abban az író, helyesen, „nagyon is ragaszkodik a valóság törvényeihez”. Regionalizmuselmélete érdekes módon éppen a szabadkai Csáth Géza műveit vizsgálva mond csődöt. Szem elől tévesztette ugyanis, hogy a vizsgált novellákban csak annyi utalás van a környezetre, amennyi elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy egy történet hiteles legyen, hiszen alig van bennük a konkrét helyre utaló szövegelem, nemhogy helyi szín. Ha valami megsejthető Csáth szövegeiből, az a kor miliője, a Monarchia levegője, de nem egy bizonyos város, és nem konkrétan Szabadka. Csáthot ugyanis egészen más érdekelt: az ember lelkivilága és pszichikai reakciói az élethelyzetekben.

Herceg János ugyan sohasem mondott le az 1938-ban meghirdetett regionalizmuszméről, intenzitásában és jellegében azonban jócskán változott is az idők folyamán. A mai Csáth-írásokban már csupán valamilyen bácskai vonatkozást lát, s novelláiban az a fontos, amivel „áttörte a valóság határát”, hogy „mi van a felszín alatt”. Leginkább azonban személyes élménye foglalkoztatja, például az, hogyan találkozott egykor Csáthék cselédjével a regőcei temetőben. Immár a történet, a sorsábrázolás lehetősége az, ami hatalmába keríti.

De nemcsak ilyen vonatkozásban az idő a főhőse Herceg János most megjelent kötetének. Szövegeit úgy formálja meg, hogy mindig ott érezzük mögöttük az idő ítéletere-

jét és az eltűnt idő utáni nosztalgiát is. Szentelekyről szólva fogalmazza meg ezt az életérzést legmarkánsabban: „S most itt van ez a fiatalságát idéző könyv a szenvedő, helyenként érzélgősen finomkodó hangulatok penetrációjával, s mégis a szépség varázslatában foganva, amelyek mellett a halála előtti »átjárás« éveiben írt történetei minden igazságuk ellenére vigasztalanul szűrken hatnak. Mintha szépség és valóság nem mindig járna egyazon úton, s az íróhoz, ha megtagadja is, elválaszthatatlanul hozzátartozik a fiatalsága.” Távolság feszül hát múlt és jelen között, megteremtve így esszéiben is azt a hangot, azt az izzást, ami legjobb novelláinak is a sajátja.

De memoár és novellisztika másféle összefüggéseit is tapasztalhatjuk a *Nyúló idő* című kötetben. Nemcsak kortársairól, bár többnyire róluk írt Herceg János. Kötetének hangvétele mégis homogén. Éppen úgy szól ugyanis róluk, mint olvasmányairól. Szövegeit a megélt és az olvasott egyforma intenzitással hevíti át. Emellett a novelláiban örökké rejtőzködő író memoárjaiban sem ragadtatja el magát, még életrajzát is csak áttételesen ismerhetjük meg, egy-egy mozzanatát rögzíti csak az utókor számára a líterátori toll. Mintha saját személyénél mindig előbbre helyezte volna ábrázolt alakjait...

Esszéiben is elsősorban portrékat fest. Amikor kritikusként szólal meg, mindekelőtt impresszióival törődik. Visszaemlékezéseit, olvasmányélményeit az ember iránti figyelme határozza meg. Nem holt anyagot lát tárgyában, hanem ábrázolandó figurát. Irodalmi esszéi is ezért inkább novellisztikusak, fordulatosan, színgazdag nyelvezettel tárja elénk egy-egy szerző életútját. Nem a tárgyat látja, hanem az alakot, az embersorsot, amelyet felkínálnak neki az írói biográfiák.

A *Nyúló idő*ben tehát újfent Herceg János párhuzamos irodalomtörténetének lapjai nyílnak ki előttünk. Száraz adatközlések, ámde műlyre ható elemzések helyett is írói életek sorjáznak itt, egy másfajta teljesség igényével. Az esszék szerzője pontosan tudja, hogy nem léphet fel a tényszerű újat mondás, a felfedezés igényével. „Bori Imre egész pályaképet megrajzoló monográfiája (...) után már nehéz lenne Balázs művészetéről valami újat mondani” – írja például egy helyen, s azonnal meg is fogalmazza saját írói szándékát ezzel kapcsolatban, a mást és máshogyan mondás igényét: „Hadd idézem hát magam elé vékony alakját, gyors és szapora mozdulataival, ahogy könnyed járásával feltűnt a Terazijén, hogy elfoglalja helyét Dobrović asztalánál az új kávéház teraszán, ahol már együtt volt a baranyai emigráció szellemi vezérkara, dr. Flammal meg Gelejével, akik a szabadtéri Napló mellett előkelő angol és amerikai lapokat tudósítottak, s »Lefivel«, a palócos kiejtésű Lefkovic Ernővel, aki kénytelen volt megelégedni a zombori Új Hírekkel és az újvidéki Reggeli Újsággal.” S ez egyúttal atmoszférateremtő készségét is szemlélteti, a magatartás- és jellemábrázolással egyetemben.

Hadd emeljem ki, hogy Herceg János szóban forgó szövegeinek az anekdota ad jellegzetes ízt. Szirmai Károlyról írja például: „Íróbarátainak véleménye sokkal jobban érdekelt. Mintha csak egy sekteának írt volna, vájt fülűeknek, ezért volt, hogy vendégeinek egy-egy este négy-öt novellát is felolvasott. Némelyiknél fátyolos lett a hangja, nagy kockás zsebkendőt húzott elő, megtörölgetve bepárasodott pápaszemét, majd harsányan kifújta az orrát.” Az olyan apróságok, mint a nagy kockás zsebkendő, adják szövegeinek a varázsát, s egyben novellai rekvizitumai is esszéinek. S mert ironiáját sem rejti soha véka alá, némi túlzással és humorral azt mondhatnánk, visszaemlékezései gyakran felérnek egy-egy kegyeletértéssel. S mégsem azok. Herceg János szövegei-

ből kiérezzük a megértést is, nem jellemző rá a túlélő fölénye, nem él vissza helyzetével, a „későbbi okosság” tényével, s ironiája önmagára is irányul, saját magát is célba veszi, legyen szó akár ifjúkorának idejéről, akár mai mindennapjairól.

TOLDI Éva

ÚJRA ÖSSZEROPPANVA

Burány Nándor: *Margit-híd*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Bevezetésképp – essünk rajta túl mielőbb – pár szót a könyv szerkesztői ötlet születe szedésétől. Arról, hogy az oldalak tükre képregényszerűen formáz homokórát, kelyhet, köcsögöt vagy amforát, itt-ott talán a szövegben foglaltakra is utalón, több-kevesebb teret kínálva a beelélő fantáziának. Csak hát az író eszköze a szó, mi értelme effélével „megtámasztani”. Megáll az önmagában is... illetve vagy megáll, vagy nem. Olyanféle közérzetű regényben legalábbis, amilyen a Margit-híd, meg kell állnia. „Összeroppanás-regény”-ként, illetve „csödregény”-ként – mivel e regénytípus itthoni változatának címkéző megnevezését akár Burány Nándortól is kölcsönvehetnénk. Két regényének címe is utalva, melyek közül az elsöben, az *Összeroppanás*ban először esik szó a szóvátehetetlenről, azokról a tömegvérengzésekről, amelyeknek 1944 utolsó hónapjaiban nagyszámú vajdasági magyar esett áldozatául. Amiért is Burány vékony könyvecskéjének főtémája mintha csak alkotója egész további működését is meghatározta volna, legfőképpen annak sokszor önmarcangolásig menő lelkiismeret-vizsgáló alaphangját illetőleg. Akár még a Kamanci Balázsban is, történelmi regényírásunk e jelentősnek számító alkotásában.

Úgy, ahogy most is, hosszú idő után újra visszatérve jelenünkhöz és közelmúltunkhoz. Valóságunk olyan vetületeit is regénye tárgyává téve, amelyekről nemrég legfeljebb íróasztalfiókjának írhatott volna. Alapjában véve alteregójának tekinthető történelemtanár-figurájával mondatva el sok mindent arról, ami az elmúlt évtizedekben benne felgyülemlett, s ami nyilvánvaló teherként nehezedett rá – és mindannyiunkra. Mindazt megkísérelve érzékeltetni, ami, ha megfelelő felállításban játszanak össze a dolgok, alkalmasint összeroppantó is lehet, hídkorlát közelébe taszító, ha úgy akarjuk. Elvezetve egészen a... na, nem a végső tettig, hanem csak egy búcsúlevélig. Burány hőse ugyanis ennek megírása céljából zárkózik be a szállodai szobájába a pesti Margit híd közelében, annak érdekében tehát, hogy indítékait vegyes házasságából származó s eképpen „vegyes tudatú” fia számára próbálja meg papírra vetni. Vagy inkább a maga számára önteni szóba: miért is vagyunk képtelenek, bármennyire szeretnénk is, tulajdon árnyékunk átugrására, mindenekelőtt nemzet(iség)i hovatartozásunk tekintetében. Olyan felelősségteljes, sőt aggályoskodóan lelkiismeretes emberként legalábbis, amilyennek Burány Nándor történelemtanárát megismerhetjük. Múltja formálta alkattából adódóan, illetve múltjától elválaszthatatlanul, ideértve orvul lelőtt csendőrpapját is (akiről végül is nem tudhatja, nem volt-e tevékeny résztvevője a gyászos emlékü újvidéki razzának) és anyja bestiális megölését a fordulat után. De idetartozik nevelőapja